

ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİ STATÜSÜ'NDE “DOKUNULMAZLIK” DÜZENLEMESİ

Immunity in the Statute of the International Criminal Court

Yrd. Doç. Dr. Ozan Ercan TAŞKIN¹

Geliş Tarihi: 28.09.2016

Kabul Tarihi: 27.12.2016

ÖZET

Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, dokunulmazlık meselesini, gerek ulusal ceza hukuk düzenlemelerinden gerekse geleneksel uluslararası hukuktan farklı olarak ele almış ve büyük oranda kapsamını kesinliğe kavuşturmuştur. Statü, resmi görev ayrımı yapılmadan, herkese eşit şekilde uygulanır. Statü'nün, resmi unvan ile ilişki kurulmaması başlıklı 27. maddesinde içeriğini bulan husus, uluslararası ceza hukukunun genel kısmının oluşturulmasında önemli eşiklerden biridir. Bununla birlikte Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün dokunulmazlığı düzenleyen 27. maddesi kapsamının açıklığa kavuşturulması gerekir. Sanık lehine olmak üzere, hangi hallerde dokunulmazlık söz konusu olacaktır? Uluslararası Ceza Mahkemesi, dokunulmazlık koruması altında olan kişiler bakımından ceza yargılaması gerçekleştiremeyecek midir? Diğer taraftan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yargı yetkisine dâhil olan uluslararası suçlar bakımından, temel meselelerden biri “kişisel dokunulmazlık, görevle ilgili dokunulmazlık” ayrımının nasıl yapılacağıdır? Statü'ye taraf olan devlet bakımından ilgili maddenin etkisi ne olacaktır? Zira maddede kullanılan kavramlar bir ölçüde tartışmaya açıktır. Roma Statüsü'ne taraf olmayan devletler bakımından “*res inter alios acta non*” (iki kişi arasında anlaşma, üçüncü kişiyi bağlamaz) ilkesi geçerli olacaktır. Dolayısıyla Statü'ye taraf olmayan devletler bakımından ilgili maddenin geçerli olması söz konusu olamaz.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ceza Mahkemesi, Uluslararası hukuk, Dokunulmazlık, Tamamlayıcılık ilkesi, Uluslararası ceza hukuku. Kişisel dokunulmazlık, işlevsel dokunulmazlık.

ABSTRACT

The statute of international criminal court discusses the issue of immunity different from the national criminal law regulations and traditional international law, also defines the extent of inefficiency. The statute applies equally to all persons without any distinction based on official capacity. The subject, which is described in article 27(article title, irrelevance of official capacity) of Statute, is one of the important cores to form the general part of the international criminal law. However article 27, which defines the immunity from prosecution of international criminal court, has to be clarified. In which cases, immunity that is in favor of the accused, will be discussed? Isn't International Criminal Court going to procedure the criminal trial about the people who are under the protection of immunity? On the other hand, one of the issues of international crimes, which are under the judiciary power of International Criminal Court, is that how the personal immunity and functional immunity will be discriminated? What will be the effect of the mentioned article according to the contracting states? This is because the terms, which are used in the article, are controversial. “*res inter alios acta non*” (a contract done between others does not harm or benefit others) principle is valid for the states, which are not the part of Rome Statute. Therefore, the mentioned article is not binding for the states, which are not the part of Rome Statute.

Keywords: International Criminal Court, International law, Immunity, Principle of complementarity; International criminal law, Personal immunity, Functional immunity.

¹ Yrd. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.(oetaskin@anadolu.edu.tr)

1. Giriş

Ceza hukukunda dokunulmazlık (bağışıklık) meselesi, gerek norm tekniği, gerekse ulusal ve uluslararası ceza siyasetinin içeriğinden kaynaklanan nedenlerle, ortaya çıkışından itibaren tartışmaları ve farklı uygulama örneklerini beraberinde getirmiştir. Konu, karşılaştırmalı hukukta; ilk olarak insan hakları, ikinci olarak da uluslararası ceza hukuk boyutunda ele alınmaktadır.² Tarihsel olarak egemenliğin temsilcisi olan kişilerin, devletin vücut bulmuş hali oldukları kabul edilir. Devletin temsilcilerinin dokunulmazlığı, bir anlamda egemenliğin de dokunulmazlığı anlamına gelir.³ Bu durum ise tüm devletler ve onların temsilcileri arasında biçimsel bir eşitliğe işaret eder.⁴

Ulusal ceza hukuku açısından dokunulmazlık, genel ilkelere göre cezalandırılabilir olan bir davranışa yönelik olmak üzere, bağışıklık anlamında

² Atilla TANZI, "Su Immunita ed Evoluzione della Societa Internazionale", Le Immunita nel Diritto Internazionale, Temi Scelti (a cura di Alessandra Lanciotti-Atilla Tanzi), G. Giappichelli Editore, Torino 2006, s. 1. Uluslararası ceza hukuku, yerine "devletler ceza hukuku" terimi de kullanılmaktadır. Örnek olarak bkz. Nimet GÜLLER/Hamide ZAFER, *Uluslararası Ceza Mahkemesi El Kitabı*, Information and ratification compaign on the ICC in Turkey, Russia, Gustav-Stresemann Institut, Bonn 2006, s. 1.

³ Dokunulmazlık kavramının tarihsel gelişimi/teorileri hakkında ve *par in parem non habet imperium* (kimse kendisiyle eşit olan kimse üzerinde kudret sahibi değildir) ilkesi hakkında (bkz. Jürgen BRÖHMER, *State Immunity and Violation of Human Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, London 1997, s. 14 vd. Mehmet Emin ARTUK/Ahmet GÖKÇEN/Ahmet Caner YENİDÜNYA. Ceza Hukuku Genel Hükümler, Turhan Kitabevi, 10. Baskı, Ankara 2016, s. 183 vd. Ayrıca bkz, Bülent YÜCEL, "Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği", AÜEHFD, C, X, S. 1-2, 2006, s. 166 vd; Dapo AKENDE, "International Law Immunities and the International Criminal Court", The American Journal of International Law, Vol. 98, No. 3 (Jul., 2004), s. 407. Yayım, İstanbul 2007, s. 245-253., R. Murat ÖNOK, *Tarihi Perspektifiyle Uluslararası Ceza Divanı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 6 vd.

⁴ Ersan ŞEN, *Uluslararası Ceza Mahkemesi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009, s. 115. "Ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasıyla, tarihsel olarak Vestfalya Antlaşması ile oluşturulmuş olan devletlerin eşit egemenliğinden kaynaklı temsilcilerinin dokunulmazlığı ilkesi mutlak olmaktan çıkmaya başlamıştır. Özel mülkiyeti, kişiler arası serbest ticareti kabul etmeyen Sovyetler Birliği, ticareti de devlet şirketleri aracılığıyla gerçekleştiriyordu. Bu noktadan itibaren, uluslararası hukukta şirket temsilcilerinin –ceza- dokunulmazlıklarının olup olamayacağı sorun haline gelmişti. Avrupa ülkelerinin bir kısmı (örneğin Belçika, İtalya) bir diplomatik görevlinin hukuki anlamda dokunulmazlıktan faydalanması için yapılan faaliyetin kamusal esaslı olmasını arayarak, doğası gereği özel hukuka tabi olacak işler/kişiler açısından dokunulmazlık ilkesini kabul etmediler." Bkz. TANZI, s. 5. Diplomasi dokunulmazlığının hukuki temeli hakkında kısa başlıklar için bkz. Nur CENTEL/Hamide ZAFER/Özlem ÇAKMUT, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, Beta Basım A.Ş., 9. Baskı, İstanbul 2016, s. 139. Bulunduğu yabancı ülkede suç işleyen ülke temsilcisi, o ülkede suç işlemesi durumunda, ceza kanunlarının muhatabı değildir. Bu kişi istenmeyen kişi sayılır ve ülkeyi terk etmesi istenir. Bkz. Zeki HAFIZOĞULLARI/Muharrem ÖZEN, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, US-A Yayıncılık, Ankara 2011, s. 51.

bir istisna oluştururken, uluslararası hukuk bakımından genel bir düzenlemedir. Buna karşılık uluslararası ceza hukukunda⁵ dokunulmazlığın kabul edilmediği örnekler mevcuttur. Nitekim Nürnberg Statüsü'nden başlayarak, *ad hoc* kurulmuş mahkemelerde, failin resmi sıfatının cezasızlık veya indirim nedeni olamayacağı kabul edilmiştir.⁶ İkinci Dünya savaşıdan sonra yaşanan can ve mal kayıplarının büyüklüğü karşısında dokunulmazlık meselesinde farklı bir örnek olarak Nürnberg Statüsü'nün 7. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “*Sanığın, ister devlet başkanı veya isterse de hükümet dairelerinde resmi sorumlu olarak resmi pozisyonu, sorumluluktan kurtarıcı veya cezayı azaltıcı bir neden olarak değerlendirilmeyecektir.*” Tokyo Statüsü'nün 6. maddesinde, sanığın resmi pozisyonunun cezai sorumluluğu ortadan kaldırmadığı ancak adaletin gerektirmesi halinde Mahkeme'nin bu durumu cezada indirim nedeni olarak değerlendirilebileceği vurgulanmıştır. Soykırım Sözleşmesi, benzer bir şekilde 4. maddesinde resmi unvana dokunulmazlık imkânı vermemiş ve tıpkı diğer soykırım suçu faileri gibi, resmi sıfat sahibi failerin de yargılanıp cezalandırılacaklarını açıkça ifade etmiştir.⁷ Tarihe *Eichmann Davası* (Eichmann: Yahudi halkına karşı farklı suçlar işlemekle itham edilen, üst düzey Nazi subayı) olarak geçen yargılamada, savunma makamı tezini fonksiyonel dokunulmazlık üzerine oluşturmuştu. *Eichmann*, devletin organı olarak iddia edilen eylemleri işlediğini ve uluslararası hukuk kurallarınca yargılanmasının mümkün olmadığını iddia etmişti. İsrail Temyiz Mahkemesi, fonksiyonel dokunulmazlığın, uluslararası suçlar bakımından bir koruma sağlayamayacağını vurgulamıştır. Aynı mahkemeye göre, bu suçlar devlet egemenliğiyle ilgili koruma sahasının alanının dışındadır.⁸

⁵ Ceza hukuku çalışanların, uluslararası ceza hukuku konusunda yeteri kadar çalışmadıkları ve bu alanı “çetin ceviz” olarak gördükleri yönündeki değerlendirmeler için bkz. Mauro CATENACCI, “*Brevi note in Tema di Immunità Penale nell'ICC Statute*”, in Studi in Onore di Franco Coppi, Volume II, G. Giappichelli Editore, Torino 2011, s. 765-766.

⁶ Bkz. Uğur, BAYILLIOĞLU, “*Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye*”, AÜHFD Yıl 2007, C.56 S.1, s. 88.

⁷ Durmuş TEZCAN/Mustafa Ruhan ERDEM/R. Murat ÖNOK, *Uluslararası Ceza Hukuku*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2015, s. 419; Uğur BAYILLIOĞLU, “*Uluslararası Adalet Divanı'nın Tutuklama Müzekkeresi Davası Hakkındaki Kararına İlişkin Bir Değerlendirme*”, AÜHFD, Cilt: 55, Sayı: 4, 2006, s. 40. Alessandra LANCIOTTI, “*Limiti alle Immunità degli Organi nello Statuto della Corte Penale Internazionale*” Temi Scelti (a cura di Alessandra Lanciotti-Atilla Tanzi) G. Giappichelli Editore, Torino 2006, dpn. 7, s. 58-59. Bkz. R. Murat ÖNOK, *Uluslararası Ceza Divanı'nı Kuran Roma Statüsü ile Türk Ulusal Mevzuatının Maddi Ceza Hukuku Kuralları Yönünden Uyumuna Dair Rapor*, Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu, Ankara 2010, s. 53. Dokunulmazlık genel kuralının diğer istisna örnekleri olan Ruanda ve Eski Yugoslavya Mahkeme Statü örnekleri için bkz. BAYILLIOĞLU, *Uluslararası Adalet Divanı*, s. 41 vd.

⁸ CATENACCI, s. 768. Aksi yönde örnek için bkz. Yusuf AKSAR, “*Uluslararası Adalet Divanı'nın Belçika Tutuklama Kararı Davası (Belgian Arrest Warrant Case) (14 Şubat 2002) ve Uluslararası Ceza Hukuku*” AÜHFD, Cilt: 52, Sayı:4, 2003, s. 131 vd.

Bu örnekler ayrıık olmak üzere, geleneksel ceza hukuku ve Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin egemenliklerinin eşit olduğu ilkesini esas alarak, bir devletin başka bir devlet üzerinde yargı yetkisinin olmadığını kabul etmektedir.⁹ Bununla birlikte örneğin Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 15. maddesinin 1. fıkrasında karşılığını bulan kanunilik ilkesinin sınırı, yine aynı maddenin 2. fıkrasında çizilmiştir: *"Bu maddenin hiçbir hükmü, işlendiği sırada uluslar topluluğunun kabul ettiği genel hukuk ilkelerine göre suç sayılan bir fiil ya da ihmal yüzünden bir kimsenin yargılanmasını ya da cezalandırılmasını engelleyemez."*¹⁰ Aynı şekilde Uluslararası Adalet Divanı, dokunulmazlıkla, cezasızlık arasında ince bir çizgi olduğunu kabul eder.¹¹

Ad hoc mahkeme örnekleriyle de uyumlu olarak, Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, Mahkeme nezdinde ulusal veya uluslararası hukuktan kaynaklanan dokunulmazlığın etkisiz olacağını hükme bağlamıştır.¹² Bu çalışmada açıklanmaya çalışılacak olan UCMS'nin resmi unvan ile ilişki kurulmaması başlığını taşıyan, 27. maddesinin birinci fıkrasına göre: *"Bu Statü, resmi görev ayrımı yapılmadan, herkese eşit şekilde uygulanır. Özellikle devlet veya hükümet başkanı, hükümet veya parlamento üyesi, seçilmiş bir temsilci veya bir hükümet memuru hiçbir şekilde bu Statü altında cezai sorumluluktan muaf tutulamaz veya resmi unvan cezanın indirilmesi için bir neden teşkil etmez; 2. fıkrasına göreyse: Ulusal veya uluslararası hukuk çatısı altında olsun veya olmasın, bir şahsın resmi unvanıyla bağlantılı olan bağışıklık veya usul kuralları, Mahkeme'nin böyle bir şahıs üzerinde yargı yetkisini kullanmasına engel teşkil etmez."*

Ceza hukukunun temel ilkeleri başlığını taşıyan Statü'nün 3. bölümünün (m. 22-33) bir bütün olarak uluslararası ceza hukukunun genel kısmının oluşturulmasında önemli bir aşamaya işaret ettiği kabul edilir: *"UCM'nin kurulmasına kadar, maddi ceza hukuku boyutunda, uluslararası hukukta bir nevi "özel kısım" oluşturulmuştu. Adalet mekanizması, tek tek fiiller bakımından özellikle ad hoc mahkemeler ve statüleri marifetiyle işletilebilir hale gelmişti. Gerek öğretinin gerekse ad hoc mahkemelerin özel kısma ilişkin*

⁹ AKSAR, s. 132; M. Cherif BASSIOUNI, *Crimes Against Humanity in International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London, 1992, s. 465; BAYILLIOĞLU, *Uluslararası Adalet Divanı*, s. 34; Alia YILMAZ, *Uluslararası Ceza Hukuku El Kitabı*, Beta, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 150-152.

¹⁰ Bu konuda bkz. M. Cherif BASSIOUNI, *"Le Fonti e i Contenuti del Diritto Penale Internazionale"*, Giuffré Editore, Milano 1999, s. 62. *"Hulâsa, bugün müspet devletler hukuku, ferdin bu hukukun şahsı olduğunu ve netice olarak da milletlerarası suçun faili olabileceğini kabul etmiştir."* Bkz. Abdullah Pulat GÖZÜBÜYÜK, *Devletlerarası Ceza Hukuku*, Türk Hukuk Kurumu Telif ve Tercüme Serisi No: 22, Ankara 1959, s. 83.

¹¹ Bkz. Antonio PANETTA, *L'Immunità dalla Giurisdizione Penale degli Organi Costituzionali in Carica Accusati di Crimini Internazionali*, Università di Roma- Sapienza, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Roma 2012, s. 114 vd. ayrıca bkz. s. 139.

¹² AKENDE, s. 419.

oluşturduğu zengin birikime nazaran, uluslararası ceza hukukunda genel kısmın eksik olduğu ve genel kısım konusunda oluşan kısmi içtihat birikiminin de, içeriği belirsiz ve kuşkulu bir zemine işaret ettiği kabul ediliyordu. Bu anlamda modern ceza hukuku tanımlamasına yol açan, suç ve cezada kanunilik, fil ceza hukuku, kişisel sorumluluk gibi bazı kazanımlara sadık kalmak mecburiyetiyle, uluslararası hukukun, kendine özgü yapısı arasındaki çatışma normal kabul edilmelidir. Nitekim uluslararası hukuk, gelenek ve akde dayalıdır. Diğer taraftan bu alana özgü suçlar, özel olarak ağır kabul edilir ve geniş alanları etkiler. Dolayısıyla yeni bir hukuksal sahanın tanımlanmasında, tek tek vakalar şeklinde ortaya çıkan suçlar, zamanla sosyo politik tercihleri etkiler ve sonuç olarak bu durumla ilgili suç siyasetine dair değerlendirmeler de farklılaşabilir. Roma Konferansına kadar uluslararası ceza hukuku 'kendine özgü' bir sistem gibi algılanmıyor ve bu nedenden dolayı sadece ender (biraz da keyfi) olarak ceza hukuku öğretisinin çalışmalarına konu oluyordu. Dolayısıyla ceza hukuku öğretisi tarafından odaklanılan, derinleştirilmek istenen bir alan değildi... Bu yüzden UCM'nin ceza hukukunun genel ilkelerine özgülenmiş kısmı, uluslararası ceza hukukunun bu konudaki eksikliğini telafi eder niteliktedir. Tarihte ilk olarak uluslararası ceza mahkemesi, diğer ad hoc mahkemelerden farklı olarak, karmaşık ve titiz bir şekilde 'genel kısım' tartışması yapmak zorundadır. Statü ile ceza hukuku medeniyetinin genel olarak ulus ceza hukuku kavramlarıyla bağlantılı olmakla birlikte bir dizi bağ ve engelle sınırlandırılmış olan cezai sorumluluğu engelleyen bazı ilke ve kurumlarına (örneğin amirin emrini yerine getirme) devlet ceza hukuklarından farklı -ve en azından başlangıç olarak- içerik verilmiş; ortak bir uluslararası suç kavramlaştırmasına gidilmiştir. Genel kısma ilişkin boşluğun tam anlamıyla giderildiğini söylemek mümkün değildir. Buna yönelik zorluğun ve sorunların bir nedeni de UCM'nin hâlâ etkin faaliyet yürütememesidir. Roma Statüsü'yle kesin ve tanımlayıcı bir kodifikasyon yapıldığı da söylenemez. Nitekim 'uluslararası hukuka göre', 'Statü'den ayrı olarak' gibi ifadeler ve aynı fiili ifade etmek için kullanılan farklı terimlerin varlığı her biri kendi statüsüne sahip olan yeni ad hoc mahkemelerin oluşmasına da neden olabilir. Ayrıca Statü'ye taraf devletlere yönelik işbirliği çağrıları, bu devletlerin iç hukukları bakımından uyum sorunlarına yol açacaktır. Ülkeler arası var olan politik farklılıklar veya düşmanlıklar da, iç hukuklarının Statü ile uyumlu olmasında belirleyici olacaktır. Tüm bu hususlar, taraf devletlerin Statü'ye dair kolektif bir bilinç oluşturmasını da sekteye uğratabilecektir. Bununla birlikte, tüm bu kayıtlar akıldan çıkarılmaksızın, UCM'nin ad hoc mahkemelerin gerek maddi gerekse muhakeme ceza hukuku boyutunda deneyimlerini aşmayı hedeflemiş olduğu inkâr edilemez. Bu yüzden Statü'nün dokunulmazlığın etkisizliğine/resmi unvan ile ilişki kurulmamasına ilişkin 27. maddesi, tam ve gerçek anlamda genel kısma dair fikir birliğinin oluşturulmasında önemli bir aşamayı temsil eder."¹³

¹³ CATENACCI, s. 699-772.

Dokunulmazlığın etkisizliğiyle ilgili düzenleme, Statü'nün dibace bölümünde ifade edilen, uluslararası barışı bozan, tüm uluslararası toplumu endişeye sevk eden ve neredeyse cezasız kalan uluslararası suçların faillerinin cezalandırılmalarının sağlanması amacıyla uyumlu olmanın yanı sıra, bu amacın gerçekleştirilmesinde de önemli bir işleve sahiptir. Öğretide yaygın olarak ifade edildiği üzere, uluslararası suçlarla, diğer suçlar arasında büyük farklar vardır. İç hukuk sistemlerinin müdahale sahasına ait olan suçlar, istisna örnekler hariç olmak üzere, genellikle sıradan bireylerin işledikleri ve kriminolojik açıdan da "sapma" olarak ele alınabilecek "mikro suç"; uluslararası suçlarsa, -en azından olayların pek çoğunda- "makro suç" kavramlaştırması kapsamında ele alınabilir. İkinci kategori suçlar, faillerinin gerek sosyal, gerekse kurumsal pozisyonları nedeniyle kolektif içerik taşırlar. Bu anlamda birçok somut örnekte, bir grup idari, siyasi veya askeri "elitin", strateji olarak, politik veya ekonomik bir amacı gerçekleştirmek üzere ve geniş bir coğrafyada etkili olan uluslararası suçları, "üstün emir gücünün de kötüye kullanılması"¹⁴ yoluyla işledikleri açıktır. O halde, uluslararası suçlar, "devlet aklı" (*ragion di stato*) mekanizmasının bir sonucudur.¹⁵

2. Statü ve Resmi Unvanın Ceza Yargılamasında Etkisizliği İlkesi

Kişilerin işlediği suçların UCM'nin yargı yetkisine dâhil olduğu hallerde, şu sorun ortaya konulmaktadır:¹⁶ Sanık lehine olmak üzere, hangi durumlarda dokunulmazlık söz konusu olacaktır? UCM, dokunulmazlık koruması altında olan kişiler bakımından ceza yargılaması gerçekleştiremeyecek midir?

¹⁴ Öğreti görüşleri ve tamamı bakımından bkz. CATENACCI, s. 772. "Bu kişiler genellikle hükümet mensubudurlar; devrimler, etnik-politik içerikli çatışmalar ve savaşların yol açtığı buhranlardan siyasi/ekonomik avantajlar elde ederler veya daha basit bir şekilde yetkilerini keyfi olarak kullanırlar. Aslında uzlaşıyla çözülebilecek krizleri zincirleme etki mekanizmasıyla derinleştirirler." Bkz. CATENACCI, s. 772.

¹⁵ "Çoğul devletli hukukun oluşturulmasında, tek devletli hukuktan farklı olarak, devlet aklı kavramlaştırmasında karşılığını bulan anlayışın tam tersi bir şekilde kültürel farklılıkları uyumlaştırmayı hedeflemiş bir hat çizilmelidir. Ancak bu hat sayesinde ve UCM vasıtasıyla verilecek ceza 'ortak insanlık bilinci'nin oluşturulmasına ve bir anlamda medeniyetin ortak kurallarının kuvvetlendirilmesine hizmet edebilir. Öyleyse uluslararası ceza hukukunun genel kısmına ilişkin bir tartışma, bir anlamda 'devlet aklı'nın oluşturduğu 'cezasızlık' kavramı eleştirisi yapmadan olanaklı değildir." Bkz. Luigi CORNACCHIA, *Funzione della Pena nello Statuto della Corte Penale Internazionale*, Giuffré Editore, Milano 2009, s. 80 ve 117; CATENACCI, s. 772.

¹⁶ Bu çalışma, Statü'nün 27. maddesi bağlamında dokunulmazlık meselesini ele almaktadır. UCM mevzuatı, kendi faaliyetlerini yürütenlere yönelik bir dizi dokunulmazlık ve ayrıcalık içeren hüküm barındırır. Örneğin, Uluslararası Ceza Mahkemesinin Ayrıcalıkları ve Bağışlıkları Hakkında Anlaşmaya (özellikle bkz. m.1) ve Statü'nün 48. maddesinin birinci fıkrasına göre: "Mahkeme, her Taraf Devletin ülkesinde, amaçlarını yerine getirebilmek için gerekli ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan yararlanır."

Esas itibarıyla insanlığa karşı suçların, ağırlıklı olarak resmi unvan sahibi olanların yönlendirilmesi veya katılımı olmadan gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Aynı şekilde bu kişilerin, ceza yargılamasında dokunulmazlıktan faydalanarak cezasız kalmaları da çoklukla karşılaşılan bir durumdur. UCMS, söz konusu kişilerin cezasız kalmasını engellemek için dibace bölümünün 4. paragrafında: “Uluslararası toplumu bir bütün olarak yakından ilgilendiren, en ciddi suçların cezasız kalmaması ve ulusal düzeyde ve uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi suretiyle, bu suçların etkin bir şekilde kovuşturulmasının, güvence altına alınması gerektiğini teyit ederek ve 5. paragrafında, “bu suçların faillerinin, cezasız kalmasına son verme ve böylece bu tür suçları önleme konusunda kararlı olarak”, ifadelerine yer vermiştir. UCMS 27. madde anlamında, resmi unvana sahip bir kişinin, Mahkemenin yetkisine giren bir suç işlediğinde, dokunulmazlık korumasından faydalanması söz konusu olamaz. Dokunulmazlığın iç kamu hukukundan veya uluslararası hukuktan kaynaklanmış olmasının önemi yoktur. Bu durum, geleneksel uluslararası ceza hukuku anlamında dokunulmazlık kavramıyla çelişir ve ciddi bir kopuşa işaret eder.¹⁷ Statü, 27. madde düzenlemesiyle *ad hoc* mahkemelerinin statülerine uygun bir hat izlemiştir. Nitekim Statü'nün hazırlık çalışmalarında, özellikle eski Yugoslavya ve Ruanda için söz konusu olan mahkeme statülerine atıflarda bulunulmuştur.¹⁸

Mahkemenin yargı yetkisine dâhil olan uluslararası suçları işleyen kişi, unvanının ne olduğundan bağımsız olarak cezalandırılacaktır. Mahkeme, cezai sorumluluğu tayin ederken, suçlanan kişinin resmi pozisyonuyla bağlı değildir. Bu husus madde metninde geçen ‘*eşit şekilde*’ (*equally*) deyimıyla ifade edilmiştir. O halde suç ister özel bir kişi, isterse asker veya sivil organ tarafından işlenmiş olsun fail cezalandırılacaktır. Bu duruma devlet adına faaliyet yürüten en kıdemli kişiler de dâhildir. Ayrıca suçlanan kişinin unvanı, cezanın tayininde ve indirim nedenleri arasında dikkate alınmaz (UCMS m. 27/1, son cümle). Cezanın hesaplanmasında dikkate alınacak hususlara işaret etmesi nedeniyle bu kesinliğin¹⁹ Statü'nün dibace bölümünde işaret edilen amaçları gerçekleştirmek bakımından önemli olduğu açıktır.²⁰

¹⁷ Ülkü HALATÇI, “Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Yargı Yetkisini Kullanabilmesinin Önkoşulları”, Uluslararası Hukuk&Politika (Uluslararası Ceza Mahkemesi Özel Sayısı), Yıl: 1, Sayı: 3, 2005, s. 70; GÜLLER/ZAFER, s. 32.

¹⁸ Otto TRIFFTERER, “Article 27. Irrelevance of Official Capacity”, in TRIFFTERER O. Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court, 2. Baskı, Münster/Oxford/Baden-Baden 2008, s. 779 ve 783.

¹⁹ LANCIOTTI, s. 57.

²⁰ PANETTA, s. 139. Mahkeme, Statü'nün 78. maddesine göre cezayı tespit ederken diğer nedenlerin yanında sanığın bireysel koşullarını da dikkate almak zorundadır. Aynı şekilde ‘Usul ve Delil Kuralları’nın 145 numaralı kuralında cezanın belirlenmesinde hafifletici ve ağırlaştırıcı nedenlere işaret edilirken “hafifletici” nedenler örnek

Ulusal veya uluslararası hukuktan kaynaklanan dokunulmazlığın kimler için etkisiz olduğunun tespiti gerekir.²¹ Statü'nün 27. maddesinin 1. fıkrasında ifade edildiği biçimiyle "resmi unvanın" dikkate alınmayacağı listeleme yapmak yoluyla da ifade edilmiştir. Buna göre; devlet veya hükümet başkanı, hükümet veya parlamento üyesi, seçilmiş bir temsilci veya bir hükümet memurunun UCM önünde dokunulmazlığından söz edilemez. Resmi unvanın yargılamada etkili olmayacağına yönelik ilke, bu liste marifetiyle daha açık/belirgin hale getirilmiştir. Mahkemenin yetkisine giren suçlardan dolayı hiç kimse cezai sorumluluktan muaf olamaz. Söz konusu liste öğretinin genel kabulüne göre sınırlandırıcı değil örnek kabilindedir.²² Nitekim maddenin, ilk cümlesinde "bu Statü, resmi görev ayrımı yapılmadan, herkese eşit şekilde uygulanır" dendiğinden sonra, ikinci cümlede özellikle denilerek bazı görevliler sayılmış ve bunlar bakımından dokunulmazlığın geçersizliği vurgulanmıştır. Amaç, uluslararası hukuktan kaynaklı olarak dokunulmazlık hakkının UCM nezdinde geçerli olmadığına vurgu yapmak olmasa da, yol açtığı şüpheler nedeniyle maddenin tartışmalı bir norm yapma tekniğinin ürünü olduğu söylenebilir.²³

Statü'nün 27. maddesinin ilk fıkrasında, doğrudan doğruya "dokunulmazlık" kavramına değinilmeden, kişinin resmi unvanına vurgu yapılmaktayken; ikinci fıkrada ulusal veya uluslararası hukuk çatısı altında var olabilecek dokunulmazlığın, UCM yargılamasında etkisinin olmadığı ifade edilmiştir.

3. Dokunulmazlığın Etkisizliğinin Kapsamı

Bilindiği üzere uluslararası ceza hukukunda iki tür dokunulmazlık vardır:²⁴ *Göreve ilişkin* (fonksiyonel) dokunulmazlık ve *kişisel* dokunulmazlık. Uluslararası hukukun geleneksel kurallarının uygulanması halinde ve kural olarak, şöyle bir sonucun ortaya çıkması mümkündür: Görevleriyle ilgili olmak kaydıyla, devlet veya hükümet başkanları, dışişleri bakanları, diplomatik ajanlar uluslararası suçlardan dolayı görevleri sona erdikten sonra dahi görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılanamaz ve cezalandırılmazlar.²⁵

kabilinden sayılmıştır. UCM, belirli koşulların varlığı halinde cezada indirim yapacaktır.

²¹ AKENDE, s. 420. Çalışmada etkisizlik olarak ifade ettiğimiz husus, "resmi görevin mazeret teşkil etmemesi" şeklinde de ifade edilebilir. Bkz. ÖNOK, *Tarihi*, s. 251.

²² Paola GAETA, "Official Capacity and Immunities in The Rome Statute of the International Criminal Court " A Commentary by A. Cassese, P. Gaeta and J. Jones (edit.), vol. 1, Oxford 2002, s. 990; LANCIOTTI, s. 60.

²³ Bkz. CATENACCI, s. 775.

²⁴ Zanetti VIVIANA, *Lo Statuto della Corte Penale Internazionale Come Problema Costituzionale*, Università degli Studi di Ferrara, Yayınlanmamış doktora tezi, Roma 2009, s. 94; TEZCAN/ERDEM/ÖNOK, s. 419.

²⁵ Alessandra VIVIANI, *Crimini Internazionali e Responsabilità dei Leader Politici e Militari*, A. Giuffrè Editore, Milano 2005, s. 75.

Fonksiyonel dokunulmazlıkla (*ratione materie*); devlet adına faaliyet yürüten organ/kişinin, görevi nedeniyle başka bir devlet mahkemesi önünde yargılanmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Bu dokunulmazlık, devlet adına 'resmi' faaliyet yürüten herkesi kapsar ve görev süresi sona erdikten sonra da devam eder, yani daimidir.²⁶ Faaliyeti yürütenin, fiili, temsilcisi olduğu devlet adına ve hesabına gerçekleştirdiği kabul edilir. Düzenlemeyle devletlerarası eşitlik ilkesinden hareketle; bir devletin, başka bir devletin müdahalesi olmaksızın faaliyet yürütmesinin güvence altına alınması amaçlanmıştır.²⁷ Statü, bu fıkarda dokunulmazlıktan faydalanamayacak olanların listesini, geleneksel olarak dokunulmazlıktan faydalananları esas alarak oluşturmuştur.²⁸ Bu dokunulmazlık türü bakımından sorun, yapılan işin "resmi" nitelikte olup olmadığı yönünde tespitite yaşanan güçlüktür.

Kişisel dokunulmazlık (*ratione personae*) ise dar anlamda belirli bir grup kişi için söz konusudur. Devlet ve hükümet başkanı, dışişleri bakanı, diplomatik ajanların, gerek görevle ilgili dokunulmazlıklarının yanı sıra kişisel suçları bağlamında da dokunulmazlıkları vardır. Amaç cezalandırılma tehdidi olmaksızın bu kişilerin faaliyetlerini yerine getirebilmeleridir.²⁹ Fonksiyonel dokunulmazlığın maddi ceza hukuku boyutu varken, kişisel dokunulmazlığın ceza yargılamasında muhakeme şartı olma karşılığı vardır. Kişi, görevi sona ermiş olmasına rağmen, bulunduğu yabancı ülkeden ayrılmamışsa, kişisel dokunulmazlık hakkının olduğunu iddia edemez. Bu halde henüz görevliyken işlemiş olduğu kişisel suçtan ötürü yargılanması da mümkün olacaktır. Başka bir ifadeyle yabancı ülkede görev yapan kişi, görev süresi sona erdikten sonra o ülkede -sadece- kişisel suçlarından dolayı yargılanabilir.

Bir yoruma göre, Statü'nün 27. maddesinin birinci fıkrasında fonksiyonel, ikinci fıkrasında ise kişisel dokunulmazlığa işaret edilmektedir. Bir başka yaklaşıma göre sadece maddenin ikinci fıkrası gerek kişisel gerekse fonksiyonel anlamda dokunulmazlığa yönelik istisna getirmektedir.³⁰ Bize göre UCM Statüsü, bastırıcı işlevinin gereği olarak, söz konusu sınırları aşmak

²⁶ Bkz. ÖNOK, *Uluslararası*, s. 54; TEZCAN/ERDEM/ÖNOK, s. 420; "Anayasada gerek cumhurbaşkanı gerek milletvekilleri için kabul edilmiş olan "mutlak dokunulmazlık" halinde şahsi cezasızlık sebebi söz konusudur. Bu sorumsuzluk daimi ve vazgeçilmezdir." Bkz. İzzet ÖZGENÇ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, 12. Baskı, Ankara 2016, s. 630-631

²⁷ LANCIOTTI, s. 61; ARTUK/GÖKÇEN/YENİDÜNYA, s. 184.

²⁸ AKENDE, s. 412 vd; M. Fatih ÇINAR, *Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Gelişimi İşığında Uluslararası Ceza Divanı*, Kazancı Hukuku Yayınevi, İstanbul 2004, s. 48. Fonksiyonel dokunulmazlık bağlamında "Pinchet davası" olarak dikkat çeken süreç ve emsal değerinin zayıflığı hakkında bkz. TEZCAN/ERDEM/ÖNOK, s. 421 vd; iç hukukun, uluslararası hukuku uygulaması bağlamında örnek olarak aynı dava için bkz. Ezeli AZARKAN, *Nuremberg'ten La Haye'ye: Uluslararası Ceza Mahkemeleri*, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2003, s. 46 vd.

²⁹ GAETA, s. 976; AKENDE, s. 409; ÖNOK, *Uluslararası*, s. 54.

³⁰ Bkz. GAETA, s. 990.

istemmiş ve 27. maddesinin 2. fıkrasıyla bu durumu kural haline getirerek, ceza yargılamasının fonksiyonel dokunulmazlık ana kuralına istisna oluşturmuştur.³¹ Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Statü, bu anlamda bir ilk değildir; bununla birlikte 27. maddesinde yapmış olduğu vurguyla, gerek ulusal hukukların, gerekse geleneksel uluslararası hukukun önemli bir kurum olmaya devam eden dokunulmazlık kuralından mutlak bir şekilde ayrılmıştır.³²

UCM'nin yargı yetkisine dâhil olan uluslararası suçlar bakımından, temel meselelerden biri "kişisel suç, görevle ilgili suç" ayrımının nasıl yapılacağı hususundadır. Bu durum öğretide "gri alan" (*zona grigia*) olarak adlandırılır. Zira bazı suçların görevle ilgisinin olması mümkün değildir veya bu ilginin kurulabilmesi için görev tanımının aşırı şekilde genişlemesi gerekir. Nitekim uluslararası suç faillerinin birçoğu, resmi sıfatı sayesinde/nedeniyle yaygın ve sistematik olarak bu suçu işlemektedirler. O halde organ temsilcisi kişinin, devletin organizasyonundan ve politikasından tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.³³ Bu durumda kişisel suç, görev suçu ayrımı yapılması Statü'nün amaçlarıyla da bağdaşmaz. Yargılama bakımından suçun kişisel veya görevle ilgisinin olmasının önemi yoktur.³⁴ Etkili bir yargılamanın yapılabilmesi bakımından da UCM nezdinde kişisel suç, görev suçu ayrımı tartışmasının yapılması doğru değildir. Bu amaçla Statü'nün 27. maddesinin ikinci fıkrasıyla listeleme yoluna gidilmeksizin, UCM'nin kişisel dokunulmazlığı geçerli sayabilme ihtimali ortadan kaldırılmak istenmiştir. Nitekim Roma Statüsü ile kurulmak istenen adalet sistemi ve kapsadığı suçlar açısından, kişisel-fonksiyonel dokunulmazlık ayrımının doğru olmadığı kabul edilir.³⁵

4. Statü'ye Taraf Olan Devlet Bakımından Dokunulmazlığın Etkisizliğinin Kapsamı

Statü'nün, meseleyi, görev suçu kişisel suç ayrımı yapmaksızın çözdüğünün kabulü halinde başka bazı sorunlar ortaya çıkar. Teslimi veya tutuklanması talep edilen kişinin geçmişte veya talep anında bizzat istenen devlete bağlı

³¹ GAETA, s. 990; LANCIOTTI, s. 62.

³² GAETA, s. 990. 14 Şubat 2002'de Uluslararası Adalet Divanı, tarihinde ilk kez, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ile Belçika arasındaki bir davada, uluslararası suçlar dolayısıyla üst düzey devlet görevlilerinin yargı dokunulmazlıklarının olup olmadığı konusunda verdiği kararında, dokunulmazlığı bulunan bir devlet organı temsilcisinin, görevi sona erdikten sonra ve sadece kişisel olarak sorumlu olduğu suçlardan dolayı yargılanabileceğine karar vermiştir. Kararın klasik uluslararası hukuk anlayışını yansıttığı kabul edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. AKSAR, s. 131 vd. Ayrıca bkz. BAYILLIOĞLU, *Uluslararası Adalet Divanı*, s. 28 vd.

³³ LANCIOTTI, s. 63.

³⁴ Özellikle soykırım ya da savaş suçları, kişisel suç, görev suçu ayrımının zorlaştığı alanlardır. Bkz. Marina SPINEDI, "State Responsibility v. Individual Responsibility for International Crimes: Tertium Non Datur?", *European Journal of International Law*, Vol. 13, No 4, 2002, s. 897.

³⁵ TRIFFTERER, s. 791. CATENACCI, s. 774-775.

bir organizasyonda yer almasıyla, yabancı bir devlet görevlisinin talep edilen devletin topraklarında olması arasında önemli farklar vardır. UCM'nin, Statü'ye taraf olan bir devletten, görevle ilgili veya görev sırasında işlediği bir suçtan ötürü bir kişinin tutuklanmasını veya mahkemeye sevk edilmesini istemesi halinde çözümün şu olacağı kabul edilir: Taraf devlet, kendi iç maddi ceza hukukunda yapacağı düzenlemeyle, iç hukukunu uluslararası hukuka uygun hale getirecektir. Yani taraf devlet, Statü'ye taraf olmakla sadece 27. maddenin içeriğini değil, zimni olarak da olsa ulusal düzenlemesini Statü ile uyumlu hale getirmeyi kabul etmiş olacaktır. Bu anlamda iç hukukça kabul edilmiş olan dokunulmazlıktan, Roma Statüsü'nün imzalanmasıyla vazgeçtiği kabul edilir.³⁶

Diğer olasılık da, UCM'nin Statü'ye taraf olan devletten, dokunulmazlık hakkı olan başka bir devletin görevlisinin tutuklanmasını veya mahkemeye sevk etmesini istemesi halidir. Acaba kendisinden talep edilen devletin emri icra etme zorunluluğu var mıdır? Bu durumda bir çeşit *"normlar çatışması"* durumunun ortaya çıkmış olduğu tespiti yapılabilir. Bir yandan geleneksel uluslararası hukuk kuralları, resmi unvana sahip yabancı devlet görevlisinin dokunulmazlığını kabul ederken, diğer yandan Statü'ye taraf olan devlet bakımından suçlunun tutuklanması ve teslimi zarureti vardır. Bir görüşe göre ceza hukukunun klasik ilkeleri takip edilmeli ve ceza kanunlarının zaman bakımından uygulanması kuralları esas alınmalıdır. Daha sonraki antlaşmaya konu olan yeni tarihli norm, daha öncekini yani geleneksel uluslararası hukuktaki normu zimni olarak ilga etmiştir.³⁷

Ağırlıklı kabul gören bir başka yaklaşıma göreyse, tutuklanması veya Mahkeme'ye sevk istenilen kişinin bağlı olduğu devletin Statü'ye taraf olup olmadığına bakılmak suretiyle mesele ele alınmalıdır. Statü'nün *"dokunulmazlığın kaldırılması ve teslim etmeye rıza gösterme konusunda işbirliği"* başlığını taşıyan 98. maddesinin 1. fıkrasına göre: *"Mahkeme, teslim etme veya yardım etme talepleriyle ilgili işlemleri; talepte bulunulan devletin, üçüncü bir devlete ait bir mal veya üçüncü bir devlet vatandaşının diplomatik dokunulmazlığı konusunda, uluslararası hukuk uyarınca mevcut yükümlülüklerine aykırı hareket etmesini gerektiriyorsa ve Mahkeme, üçüncü devletten dokunulmazlığın kaldırılması konusunda işbirliği elde edememiş ise talebini sürdürmez."* Bu düzenleme şu duruma ilişkindir: Kural olarak, Statü'ye taraf olan devlet, işbirliği söz konusu olduğunda, iç hukukunu veya taraf olduğu

³⁶ PANETTA, s. 140; LANCIOTTI, s. 66. "Sivil ve askeri idarecilerin Statü hükümlerince talep edilmelerine yönelik rıza yokluğu ve bu kişiler bakımından imzacı devlete özgü ayrıcalık, dokunulmazlık veya ceza sorumluluğunu sınırlandıran hallerin bizzat Statü düzenlemesine göre işlevsiz kabul edilmeleri gerekir." Bkz. LANCIOTTI, s. 67.

³⁷ Bkz. LANCIOTTI, s. 68-69. "Elbette bu çözüm sadece Statü'ye taraf olan devletler ve belirli bir tarihsel silsile için geçerli olacaktır." Bkz. LANCIOTTI, s. 69.

uluslararası antlaşmaları dikkate almayacak ve UCM emrini yerine getirecektir. Ancak "üçüncü bir devlet" (*third state/terzo stato*) olduğunda, UCM emri ile emri yerine getirmesi istenilen taraf devletin uluslararası yükümlülüğü çatıştığında, kendisinden talepte bulunulan devlet emri yerine getirmek zorunda değildir³⁸; UCM bu durumda, örneğin tutuklama talebini sürdürmez.

Öğretide, kullanılan terminolojinin sorunlu olduğu kabul edilir. Acaba "üçüncü devlet" ifadesiyle anlatılmak istenen nedir?³⁹ "Üçüncü devlet" kavramıyla talep edilen devletten farklı olan (Statü'ye taraf olup olmamasına bakılmaksızın) her devlet mi, yoksa Statü'ye taraf olmayan devlet mi ifade edilmek istenmiştir? Bu şüphenin, tamamen Statü'de kullanılan terminolojiden kaynaklandığı açıktır. Nitekim Statü, "üçüncü devlet" teriminin geçtiği bazı maddelerde, ilgili devlet dışında kalan bütün yabancı devletlere karşılık olarak bu terimi tercih etmişken⁴⁰, sadece Roma Statüsü'ne taraf olmayan devletleri ifade etmek istediğinde, tartışmaya kapalı kesin ifadeler kullanmıştır: "Taraf olmayan devlet"⁴¹ gibi. Kullanılan terminolojide söz konusu olan farklılığın, farklı alt komisyonlar arasındaki redaksiyon ve koordinasyon sorunlarından kaynaklandığı kabul edilir.⁴² Bu yüzden, "üçüncü devlet" terimine yeni bir anlam vermek yerine "Statü'nün genel içeriğine uygun anlam verme" esası izlenmiş ve diğer tamamlayıcı yorum araçlarına başvurulmuştur. Buna göre: Benzer terminolojiyi kullanan 22 Mayıs 1969 tarihli "*Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi*"nin terimleri açıklayan 2. maddesinin (h) bendindeki açıklamaya göre, "üçüncü devlet", antlaşmaya taraf olmayan bir devlet demektir. Bu esastan hareketle, bir kabule göre, Statü'nün 98. maddesindeki ifade, Statü'ye taraf olmayan devletler için geçerlidir. O halde, Statü'nün konusu ve amacı dikkate alındığında, maddede geçen "üçüncü devlet" ifadesinin sınırlandırıcı ve engelleyici olarak yorumlanmaması doğru olacaktır; yani Statü'ye taraf devletler bakımından bir engel söz konusu değildir. Buna göre, Statü'ye taraf

³⁸ ŞEN, s. 116. UCMS 98. maddesinin dokunulmazlığın etkisizliği düzenlemesinin uygulamasını zorlaştırdığı tespiti için bkz. AKENDE, s. 419.

³⁹ Marco ROSCINI, "*La Giurisdizione della Corte Penale Internazionale tra Risoluzioni del Consiglio di Sicurezza e Accordi Bilaterali di Esenzione*", Temi Scelti (a cura di Alessandra Lanciotti-Atilla Tanzi) G. Giappichelli Editore, Torino 2006, s. 83.

⁴⁰ Diğer işbirliği şekilleri başlığını taşıyan 93. maddenin, 9. paragrafının, (b) bendi: "Ancak, Mahkeme'nin talebi, **üçüncü bir devlet** veya uluslararası bir anlaşma uyarınca uluslararası bir örgütün kontrolü altındaki bilgi, mal veya şahısları ilgilendiriyorsa, talepte bulunulan devlet bu haliyle Mahkemeyi bilgilendirir ve Mahkeme, talebini üçüncü bir devlete veya uluslararası bir örgüte yönlendirir." (metin için koyulaştırma –bold- tarafımdan yapılmıştır)

⁴¹ Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin ön koşullar başlığını taşıyan 12. maddenin 3. fıkrasında: "Bu Statü'ye **taraf olmayan devletin...**" İşbirliği talepleri: Genel hükümler başlığını taşıyan 87. maddenin 5. fıkrasının (c) bendinde: Bu Statü'ye **taraf olmayan**, ancak Mahkeme ile geçici bir düzenleme veya anlaşma yaparak yürürlüğe koymuş olan bir **devlet...**" (metin için koyulaştırma –bold- tarafımdan yapılmıştır).

⁴² Bkz. PANETTA, s. 142.

olan devlet, imzacı olmakla, ister kendi ülkesinde isterse başka bir taraf ülkede resmi unvan sahibi kişinin dokunulmazlığından UCM önünde feragat etmiştir. Bu dokunulmazlığın iç veya uluslararası hukuktan kaynaklanmış olması önemli değildir.⁴³ O halde, talep edilen devlet ve örneğin tutuklanması⁴⁴ talep edilen resmi görevlinin mensubu olduğu devlet Statü'ye tarafsa, talep edilen devlet çağrıya uymak zorundadır.⁴⁵ Statü'nün bu düzenlemesinin iradi bir tercihe işaret ettiği savunulmaktadır. Ancak talep edilen devletin veya hakkında işlem yapılması istenen kişinin mensubu olduğu devletin Statü'ye taraf olmaması halinde, UCM'nin yaptığı çağrı bakımından bir uyma zarureti yoktur. Şen'e göre bu düzenleme, "UCM'nin yargı yetkisi karşısında vatandaşını ve sorumluluğunu korumak, gizlemek isteyen özellikle güçlü devletlerin lehinedir. Statü'ye taraf olmayan 3. devletlerin, Statü'ye taraf devletlerde bulunan vatandaşlarına ve icra ettikleri fiillere dokunulmazlık sağlamak ve bu yolla Statü'yü etkisiz kılmak ve Statü'nün 98. maddesinden yararlanmak amacıyla çok sayıda ikili dokunulmazlık sözleşmeleri imzaladığı bilinmektedir."⁴⁶

Dokunulmazlık konusunda Statü'ye taraf olan devletlerin iç hukuklarını, Statü'yle uyumlu hale getirmeleri önerilir.⁴⁷ Statü'ye taraf olan her bir devlet, UCM ile gerek maddi ceza hukuku gerekse ceza muhakemesi hukuku boyutunda "tam işbirliği" yapmak zorundadır.⁴⁸ Aksi durumun kabulü UCMS m. 17 anlamında yargılama bakımından kabul edilemezlik durumu ve dolayısıyla UCM'nin olayla ilgilenmesi bakımından meşruiyet sorunu ortaya çıkarabilir. Nitekim Statü'ye göre, ulusal devletlerin iç hukuklarında yapacakları ceza kovuşturması bakımından UCM sadece tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Bu husus, tamamlayıcılık ilkesinin düzenlendiği Statü'nün 17. maddesinde karşılığını bulmaktadır.⁴⁹

⁴³ LANCIOTTI, s. 72; PANETTA, s. 142; Kutlay TELLİ, *Cezasızlık Olgusuna Karşı Uluslararası Ceza Mahkemesi*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 54.

⁴⁴ Şahısların Mahkeme'ye teslim edilmesi başlığını taşıyan 89. madde: "Mahkeme, 91. maddede belirtilen şekilde, bir şahsın tutuklanmasını veya Mahkeme'ye teslim edilmesini, talebini destekleyici malzemeyle birlikte, söz konusu şahsın bulunabileceği yerdeki ilgili Devletin isteyebilir ve bu Devletin söz konusu şahsı tutuklaması ve teslim etmesi için Devlete işbirliği talebinde bulunabilir. **Bu bölümün hükümleri ve ulusal mevzuatları gereğince taraf devletler tutuklama ve teslim etme taleplerine uyarlar.**" (metin için koyulaştırma –bold- tarafımdan yapılmıştır). Bu konuda ayrıca Statü'nün "tutuklama emri" ile ilgili maddelerine bakılabilir.

⁴⁵ LANCIOTTI, s. 64 ve s. 73.

⁴⁶ ŞEN, s. 116. Şen, özellikle ABD'yi bu duruma örnek olarak vermektedir. Bkz. Şen, s. 116.

⁴⁷ LANCIOTTI, s. 67-68.

⁴⁸ Yargılama işlemlerinin ulusal hukuk uyarınca geçerliliği başlığını taşıyan 88. maddeye göre: Taraf Devletler bu bölümde bahis konusu tüm işbirliği biçimlerinin kendi ulusal mevzuatlarında uygulanabilir olmasını sağlarlar.

⁴⁹ Tamamlayıcılık veya 'ikincillik ilkesi hakkında bkz. TEZCAN/ERDEM/ÖNOK, s. 318 vd; Helmut KREICKER (çeviri: Faruk Turhan), "Devletlerarası Ceza Hukukunun Ulusal Hukuk Düzenlerince

Roma Statüsü'ne taraf olmayan devletler bakımından "*res inter alios acta non*" (iki kişi arasında anlaşma, üçüncü kişiyi bağlamaz) ilkesi geçerli olacaktır. O halde UCM, tutuklama veya diğer güvenlik tedbirleri hakkındaki emirlerin yerine getirilmesi konusunda, taraf olan devletlerden talepte bulunabilecektir. Taraf olmayan devlet mensubu söz konusu olduğunda, geleneksel uluslararası hukukun dokunulmazlık konusundaki kuralları geçerli olacaktır. Bu konuda UCM, taraf olmayan devlete, geleneksel uluslararası hukukun dokunulmazlık hakkındaki kurallarının uygulanmaması şeklinde talimat veremez.⁵⁰ Bu durumun iki istisnası vardır: Bunlardan ilki, örneğin tutuklanması istenen kişinin mensubu olduğu devletin, talebe bağlı olarak ilgili kişi bakımından dokunulmazlığı kaldırması halidir. Diğer olasılıkta ise suçların uluslararası barış ve güvenliği tehdit veya ihlal etmesi ve BM Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı Bölüm 7'ye uygun şekilde ilgili ülkeden suçluyu Mahkemeye göndermesi hususunu talep etmesi halinde, suçu işlediği iddia olunan kişinin, Roma Statüsü'ne taraf bir devletin vatandaşı olup olmadığına bakılmaz ve yargılaması yapılır.⁵¹

5. Ceza Sorumluluğunu Kaldıran Nedenler Bağlamında Dokunulmazlığın Kapsamı Sorunu

UCM bağlamında, cezai sorumluluk ve bunu kaldıran haller⁵² söz konusu olduğunda, meselenin Statü'nün 27. maddesi dikkate alınmaksızın çözüme kavuşturulması mümkün olmaz. Daha önceden de ifade edildiği üzere, dokunulmazlığın etkisiz kabul edilmesinin en önemli gerekçesi, bazı ağır suçların cezasız kalmasının engellenmesidir.⁵³ Ulusal hukukta öngörülmüş olan

İktibas Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Durum Tespiti ve Eleştirel Değerlendirme" Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 355; Faruk TURHAN, "*Uluslararası Ceza Mahkemesinin Yargı Yetkisi*", Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 131.

⁵⁰ Bkz. PANETTA, s. 143; LANCIOTTI, s. 69.

⁵¹ "BM Güvenlik Konseyi, Eski Yugoslavya ve Ruanda'daki iki örnek durum haricinde, pek çok olayda geçici (*ad hoc*) nitelikte uluslararası ceza mahkemeleri kurulmasına sıcak bakmamaktadır." Bkz. Günel KURŞUN, *101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi*, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara 2011, s. 10. "*Ruanda Mahkemesi, 'Kambandan' kararında, devlet görevlilerinin, görevlerini kötüye kullanmak suretiyle, belirtilen suçların işlenmesinde öncülük etmeleri halinin ağırlatıcı neden olarak kabul edileceğini belirtmiştir.* Bkz. Ayşe NUHOĞLU, "*Uluslararası Ceza Mahkemesi Tarafından Uygulanabilecek Yaptırımlar*", Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 251.

⁵² Statü, cezai sorumluluğu ortadan kaldıran haller başlığında gerek mazeret gerekse hukuka uygunluk nedenlerini ele almıştır. Bu konuda kısa eleştirel bir değerlendirme için bkz. Albin ESER, (çeviri: Faruk Turhan), "*Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kurulması: Roma Statüsü'nün Ortaya Çıkışı ve Temel Özellikleri*", Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 28.

⁵³ AKENDE, s. 421.

özel soruşturma usulleri karşısında, örneğin soruşturma izni verilmediği için yargılanmanın yapılamaması durumunda, tamamlayıcılık ilkesi gereği UCM'nin yargılama yapabilmesi mümkündür.⁵⁴

Bu konuda, dokunulmazlık kurumunun “*dar anlamda dokunulmazlık*” ve “*geniş anlamda dokunulmazlık*” şeklinde ayrımını esas alan yaklaşıma bakılabilir. Ceza hukukunu ilgilendiren bir husus olarak iç hukuktan kaynaklanan dokunulmazlığın, ceza sorumluluğu kaldıran halleri, örneğin hukuka uygunluk nedenlerini kapsaması halinde “*geniş anlamda dokunulmazlık*” söz konusudur ve dolayısıyla UCM nezdinde ceza sorumluluğunu kaldıran nedenler, “geniş anlamda dokunulmazlık” kapsamındadır. Geniş anlamda dokunulmazlık kavramı içerisinde sayılan ve dogmatik hukuk bağlamında ulusal hukuklara göre farklı kategorileştirmeye tabi tutulan kişilerin sahip olduğu resmi unvanla bağlantılı olabilecek hukuka uygunluk nedenleri, örneğin kanun hükmünü yerine getirme bağlamında silah kullanma veya kışkırtıcı ajanın suç işlemesi durumlarında ne olacaktır? UCM, hukuka uygunluk nedeni bağlamında failin resmi sıfatına atıfta bulunan ulusal ceza hukukunu mu referans alacaktır? Dogmatik ceza hukukunun en tartışmalı konularından olan kışkırtıcı ajanın kullanılması örneğinde, ulusal hukuk, resmi görevli kışkırtıcı ajanın soykırım suçuyla ilgili uluslararası bir suç şebekesine sızmasına müsaade ediyorsa, bu hal UCM tarafından da, hukuka uygun mu kabul edilecektir? Kural olarak geleneksel uluslararası ceza hukuku bu örneklerde iç hukuk düzenlemelerini geçerli kabul etmektedir. *Catnacci*'ye göre, aynı örneklerin UCM nezdinde cezasızlık nedeni olarak kabul edilmeleri mümkün değildir. Dar anlamda dokunulmazlık kavramının bir parçası olarak görülemeyecek hukuka uygunluk nedeni söz konusu olduğunda da, *Catnacci*'ye göre Statü'nün 27. maddesi, geniş anlamda dokunulmazlık perspektifinden hareketle resmi sıfatın etkisizliğini hüküm altına almıştır.⁵⁵

6. Sonuç

Ulusal ceza hukuklarında istisna, geleneksel uluslararası ceza hukukunda kural olan dokunulmazlık kurumu ve bu kurumun ancak istisnai olarak dikkate alınmayacağı hususları, Roma Statüsü'nde farklı bir içeriğe dönüşmüştür. Roma Statüsü, 27. maddesi marifetiyle, geleneksel uluslararası hukukun karmaşık dokunulmazlık düzenlemesini, özellikle görev suçu, kişisel suç ayrımına özgü zorlukları ortadan kaldırmış ve dokunulmazlık kurumunu tek başlık altında ele almıştır. Roma Statüsü'ne taraf devletler; UCM nezdinde gerçekleşecek yargılamalar bakımından kendi vatandaşlarının sahip oldukları kişisel dokunulmazlıklardan feragat etmiş sayılacaklardır.

⁵⁴ ÖNOK, *Uluslararası*, s. 55.

⁵⁵ CATENACCI, s. 776.

Maddenin ilk fıkrasında sadece geleneksel olarak "dokunulmazlık" kapsamında ele alınan bazı özel görevliler sayılmaktayken, ikinci fıkradaki ifadeyle birlikte bir bütün olarak madde değerlendirildiğinde, söz konusu listelemenin örnek kabilinden olduğu kabul edilir. Bu anlamda Statü'nün 27. maddesinin kaleme alınış biçimi sorunludur.⁵⁶ Statü'nün 21. maddesine göre UCM, öncelikle Statü'yü, suçun unsurlarını, usul ve delil kurallarını uygular. Statü'nün 22. maddesinin 2. fıkrasıysa Mahkeme'nin faaliyetlerinin sınırı bakımından önemlidir. Öyleyse suçun tanımı dar anlamda yorumlanır ve kıyasa konu olamaz. Kanunilik ilkesi gereği madde, sadece uluslararası suç başlığında takibi mümkün olan konular bakımından geçerli kabul edilmelidir. Diğer taraftan Statü'ye taraf olan devlet, UCM yargılaması söz konusu olduğunda, kendi yargılama yetkisinden vazgeçme durumundaysa, 27. madde içeriğinin, geniş anlamda dokunulmazlığı etkisiz kılacak şekilde yorumlanması ve ceza sorumluluğunu kaldıran nedenleri de kapsamı doğru olacaktır.⁵⁷ Statü'nün ortaya çıkış amacı dikkate alındığında, söz konusu yaklaşımın dikkate değer olduğu açıktır.

Madde içeriği, kendisinden önceki benzer örnekler nedeniyle bir devrim olarak anılamıyorsa da, uluslararası suçların cezazsız kalmasının engellenmesinde, kural olarak ileri bir adımdır. Dokunulmazlığın etkisiz olmasının 27. madde başlığında, "*resmi unvan ile ilişki kurulmaması*" şeklinde açık ve kesin ifadelerle yazılmış olması nedeniyle UCM, ceza hukukunun kesinlik ve belirlilik ilkelerine uygun olarak faaliyetlerini uluslararası hukukun gelenekselleşmiş kurallarına bağlı olmaksızın gerçekleştirmek suretiyle, uluslararası ceza hukuku anlamında gerçek bir dönüşüme neden olabilecektir. Statü'nün kapsamındaki suçlar bakımından, gerek iç hukuk düzenlemelerinden gerekse uluslararası sözleşmelerden (örneğin 1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi)⁵⁸ kaynaklı ayrıcalık ve dokunulmazlıkların, Statü'nün 27. ve tamamlayıcılık ilkesini düzenleyen 17. maddeleri uyarınca Statü'ye taraf devletler bakımından uygulanması olanaklı değildir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Statü'ye taraf olmayan devletler bakımındansa geleneksel uluslararası ceza hukukunun "dokunulmazlık" kuralları geçerli olmaya devam edecektir.⁵⁹

⁵⁶ CATENACCI, s. 777.

⁵⁷ CATENACCI, s. 778.

⁵⁸ Bkz. CENTEL/ZAFER/ÇAKMUT, s. 142-144.

⁵⁹ Türkiye, Statü ile uyumu gerçekleştirmek amacıyla, anayasal ve yasal değişiklik yapma yoluna gitmeli önerisi için bkz. BAYILLIOĞLU, "*Uluslararası Ceza Mahkemesi*", s. 70. Türkiye'nin Statü'ye taraf olması halinde incelenen konu bakımından ortaya çıkabilecek sorunlar açısından örnek için bkz. BAYILLIOĞLU, "*Uluslararası Ceza Mahkemesi*", s. 89-90.

KAYNAKÇA

AKENDE, Dapo. “*International Law Immunities and the International Criminal Court*”, The American Journal of International Law, Vol. 98, No. 3 (Jul., 2004), s. 407-433.

AKSAR, Yusuf. “*Uluslararası Adalet Divanı’nın Belçika Tutuklama Kararı Davası (Belgian Arrest Warrant Case) (14 Şubat 2002) ve Uluslararası Ceza Hukuku*”, AÜHFD, Cilt 52, Sayı 4, 2003, s. 131-146.

ARTUK, Mehmet Emin /Ahmet GÖKÇEN/Ahmet Caner YENİDÜNYA. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Turhan Kitabevi, 10. Baskı, Ankara 2016.

AZARKAN, Ezeli. *Nuremberg’ten La Haye’ye: Uluslararası Ceza Mahkemeleri*, Beta Basım A.Ş., İstanbul 2003.

BASSIOUNI, M. Cherif. *Crimes Against Humanity in International Criminal Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht/Boston/London 1992.

BASSIOUNI, M. Cherif. *Le Fonti e i Contenuti del Diritto Penale Internazionale*, Giuffré Editore, Milano 1999.

BAYILLIOĞLU, Uğur. “*Uluslararası Adalet Divanı’nın Tutuklama Müzekkeresi Davası Hakkındaki Kararına İlişkin Bir Değerlendirme*”, AÜHFD, Cilt: 55, Sayı: 4, 2006, s. 27-63.

BAYILLIOĞLU, Uğur. “*Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Türkiye*”, AÜHFD Yıl 2007, C.56 S.1, s. 51-121.

BRÖHMER, Jürgen. *State Immunity and Violation of Human Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, London 1997.

CATENACCI, Mauro. “*Brevi note in Tema di Immunità Penale nell’ICC Statute*”, Studi in Onore di Franco Coppi, Volume II, G. Giappichelli Editore, Torino 2011, s. 765- 779.

CENDEL, Nur /Hamide ZAFER/Özlem ÇAKMUT. *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, Beta Basım A.Ş., 9. Baskı, İstanbul 2016.

CORNACCHIA, Luigi. *Funzione della Pena nello Statuto della Corte Penale Internazionale*, Giuffré Editore, Milano 2009.

ÇINAR, M. Fatih. *Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Gelişimi Işığında Uluslararası Ceza Divanı*, Kazancı Hukuk Yayınevi, İstanbul 2004.

ESER, Albin. (çeviri: Faruk Turhan), “*Uluslararası Ceza Mahkemesinin Kurulması: Roma Statüsünün Ortaya Çıkışı ve Temel Özellikleri*”, Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 3-35.

GAETA, Paola. *"Official Capacity and Immunities in The Rome Statute of the International Criminal Court"* A Commentary by A. Cassese, P. Gaeta and J. Jones (edit.), vol. 1, Oxford 2002.

GÖZÜBÜYÜK, Abdullah Pulat. *Devletlerarası Ceza Hukuku*, Türk Hukuk Kurumu Telif ve Tercüme Serisi No: 22, Ankara 1959.

GÜLLER, Nimet /Hamide ZAFER. *Uluslararası Ceza Mahkemesi El Kitabı*, Information and ratification campaing on the ICC in Turkey- Russia, Gustav-Stresemann Institut, Bonn 2006.

HAFIZOĞULLARI. Zeki/Muharrem ÖZEN. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, US-A Yayıncılık, Ankara 2011.

HALATÇI, Ülkü. *"Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Yargı Yetkisini Kullanabilmesinin Önkoşulları"*, Uluslararası Hukuk&Politika (Uluslararası Ceza Mahkemesi Özel Sayısı), Yıl:1, Sayı:3, 2005, s. 57-76.

KREICKER, Helmut. (çeviri: Faruk Turhan), *"Devletlerarası Ceza Hukukunun Ulusal Hukuk Düzenlerince İktibası, Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Durum Tespiti ve Eleştirisel Değerlendirme"*, Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 335-337.

KURŞUN, Günel. *101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi*, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara 2011.

LANCIOTTI, Alessandra. *"Limiti alle Immunita degli Organi nello Statuto della Corte Penale Internazionale"* Temi Scelti (a cura di Alessandra Lanciotti-Atilla Tanzi) G. Giappichelli Editore, Torino 2006, s. 55-81.

NUHOĞLU, Ayşe. *"Uluslararası Ceza Mahkemesi Tarafından Uygulanabilecek Yaptırımlar"*, Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 245-253.

ÖNOK, R. Murat. *Tarihi Perspektifiyle Uluslararası Ceza Divanı*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.

ÖNOK, R. Murat. *Uluslararası Ceza Divanı'nı Kuran Roma Statüsü ile Türk Ulusal Mevzuatının Maddi Ceza Hukuku Kuralları Yönünden Uyumuna Dair Rapor*, Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu, Ankara 2010.

ÖZGENÇ, İzzet. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayıncılık, 12. Baskı, Ankara 2016.

PANETTA, Antonio. *L'Immunità dalla Giurisdizione Penale degli Organi Costituzionali in Carica Accusati di Crimini Internazionali*, Università di Roma-Sapienza, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Roma 2012.

ROSCINI, Marco. *“La Giurisdizione della Corte Penale Internazionale tra Risoluzioni del Consiglio di Sicurezza e Accordi Bilaterali di Esenzione”*, Temi Scelti (a cura di Alessandra Lanciotti-Atilla Tanzi) G. Giappichelli Editore, Torino 2006, s. 83-115.

SPINEDI, Marina. *“State Responsibility v. Individual Responsibility for International Crimes: Tertium Non Datur?”*, European Journal of International Law, Vol. 13, No 4, 2002, s. 895-899.

ŞEN, Ersan. *Uluslararası Ceza Mahkemesi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2009.

TANZI, Atilla. *“Su Immunita ed Evoluzione della Societa Internazionale”*, Le Immunita nel Diritto Internazionale, Temi Scelti (a cura di Alessandra Lanciotti-Atilla Tanzi) G. Giappichelli Editore, Torino 2006, s. 1-22.

TELLİ, Kutlay. *Cezasızlık Olgusuna Karşı Uluslararası Ceza Mahkemesi*, XII Levha Yayıncılık, İstanbul 2015.

TEZCAN, Durmuş./Mustafa Ruhan ERDEM/R. Murat ÖNOK, *Uluslararası Ceza Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2015.

TRIFFTERER, Otto. *“Article 27. Irrelevance of Official Capacity”*, in TRIFFTERER O. Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court, 2. Baskı, Münster/Oxford/Baden-Baden 2008, s. 779-793.

TURHAN, Faruk. *“Uluslararası Ceza Mahkemesinin Yargı Yetkisi*, Uluslararası Ceza Divanı (Yayına Hazırlayan: Feridun Yenisey), Arıkan Basım Yayım, İstanbul 2007, s. 123-134.

VIVIANA, Zanetti. *Lo Statuto della Corte Penale Internazionale Come Problema Costituzionale*, Università degli Studi di Ferrara, Yayınlanmamış doktora tezi, Roma 2009.

VIVIANI, Alessandra. *Crimini Internazionali e Responsabilità dei Leader Politici e Militari*, A. Giuffrè editore, Milano 2005.

YILMAZ, Alia. *Uluslararası Ceza Hukuku El Kitabı*, Beta, 2. Baskı, İstanbul 2001.

YÜCEL, Bülent. *“Westphalia Antlaşmasından Nice Antlaşmasına Egemenlik Kavramının Tarihsel Seyri ve Bir Prototip Olarak Avrupa Birliği”*, AÜEHFD, C, X, S. 1-2, 2006, s. 165-202.

